

ГЕНЕЗИС ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНО-ПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Нестерчук Ю.О., д.е.н., доцент

Уманський національний університет садівництва

Просування вітчизняної економіки шляхом ринкових реформ пов'язане із значними, нерідко об'єктивно невиправданими труднощами, що значно гальмують нормальний розвиток суспільства. Не беручи до уваги макроекономічні умови, які значною мірою визначають ефективність функціонування як галузей, так і окремих виробництв, слід відзначити, що результативність роботи підприємств залежить також від їх здатності швидко та вірно орієнтуватися в нових економічних умовах, тобто із максимальною точністю враховувати кон'юнктуру ринку та у повній мірі використовувати наявні ресурси. Тому однією із складових ефективності виробництва стає адаптація підприємств до макро- та мікроекономічних умов ринкової економіки.

Різноманітність природно-кліматичних, виробничо-економічних, історичних та інших умов регіонів України зумовлює розвиток різних форм власності та господарювання, багатоукладність аграрної економіки. Одночасно в економічній науці постійно ведеться дискусія про переваги та недоліки великого й дрібного землеволодіння та землекористування. Питання пріоритетів розвитку великого та дрібного виробництв тісно пов'язане з розвитком інтегрованих формувань, хоча великі інтегровані структури не є антагоністами дрібного та середнього бізнесу.

Стосовно України розвиток інтегрованих структур не можна пов'язувати виключно з ринковою самоорганізацією в перехідний період української економіки, тобто 90-ми роками ХХ століття. Наукові основи кооперації та інтеграції були розроблені основоположниками економічної наукової думки (М.І. Туган-Барановський, О.В. Чаянов). Певний позитивний досвід накопичувався у попередні десятиліття, в період різних пошуків, котрі велись

ще у межах централізованої планової системи господарства, коли широко практикувалось створення виробничих, торговельно-виробничих, науково-виробничих об'єднань, агропромислових комплексів, державних виробничих об'єднань тощо.

Практичні заходи із перетворення аграрного сектору вітчизняної економіки потребують теоретичного осмислення структурно-динамічних процесів, що відбуваються, зміни ролі і статусу інтегрованого виробництва в АПК. Аграрна політика, необґрунтовано спрямована на дезінтеграцію аграрних виробничих одиниць, не враховує природно-історичної детермінанти їх розвитку, умов накопичення капіталу на сучасному етапі, зовнішніх факторів формування цілісних виробничих систем.

Вивчення історичних аспектів розвитку інтеграційних процесів в нашій державі становить інтерес як з наукової, так і з практичної точок зору. Пояснюється це тим, що інтеграційні процеси розвивались з урахуванням економічних, соціальних та інших особливостей українського села; в процесі поступового розвитку інтеграційного руху накопичений значний досвід в правових питаннях. В інтегрованих формуваннях відпрацьовувався та використовувався механізм взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками та підприємствами інших галузей АПК, стимулюючий їх ділову активність; були врегульовані взаємовідносини між державою та інтегрованими формуваннями.

Вітчизняними вченими обґрунтовані наступні етапи розвитку інтеграційних процесів, пов'язані із специфікою економічних процесів в Україні як колишній союзній республіці та теперішній самостійній державі [1, 2, 3]: 1-й етап – дореволюційний, кінець XIX – початок XX ст., характеризується простими формами кооперування у вигляді товариств; 2-й етап – період НЕПу, виникнення та прискорений розвиток різних форм кооперації та інтеграції на принципах добровільності при значній підтримці держави, включення підприємств з переробки сільгоспсировини до складу сільськогосподарських підприємств; 3-й етап – 30-ті роки XX ст.,

формування аграрно-індустріальних комбінатів (АІК) на основі крупних багатогалузевих сільськогосподарських підприємств на територіальних принципах управління (в 1930 р. функціонувало близько 300 АІК, котрі створювались як радгоспно-колгоспні комбіновані господарства, засновані на спільній енергетичній базі, керовані із єдиного центру з єдиним щорічним виробничо-фінансовим планом, централізованим обліком, звітністю, балансом); 4-й етап – 50-60 роки, створення виробничих спеціалізованих трестів за окремими видами продукції (овочівництво, садівництво тощо); 5-й етап – 70-80 роки, створення територіально-галузових аграрно-промислових підприємств, комплексів, комбінатів; 6-й етап – 80-85 роки, створення галузових аграрно-промислових формувань на основі адміністративних органів – період жорсткої централізації інвестиційних ресурсів в межах РАПО; 7-й етап – 85–91 роки, перебудова аграрних відносин в межах загальної економічної реформи, перехід від адміністративної форми управління до вільного ринку, формування багатогалузових аграрно-промислових об'єднань, фірм, консорціумів; 8-й етап – початок 90-х років, розпад аграрно-промислових систем в зв'язку з приватизацією переробних, торговельних підприємств, організацій; 9-й етап – сьогодні, формування ринкових аграрно-промислових систем, включно із фінансовими структурами – фінансово-промислові групи, холдинги, корпорації та ін.

Сільське господарство передбачає тісну залежність та різноманітність зв'язків між виробниками, переробниками та виробничим обслуговуванням. Фактично першим підприємством, що об'єднало всі ці функції, було натуральне селянське господарство. Відособлення ремісництва і торгівлі у самостійні галузі та подальший прогрес виробничих сил аж до ХХ ст. на кожному якісно новому рівні обов'язково відтворювали встановлений взаємозв'язок. Отже в умовах адміністративних методів керівництва економікою не припинявся пошук та формування різноманітних зв'язків між колгоспами, радгоспами та підприємствами пов'язаних з ними галузей.

Не можна заперечувати того, що в початковий період розвитку інтеграційних процесів в АПК централізоване адміністративно-директивне державне управління було досить результативним. Воно забезпечувало інтенсивне формування інтегрованих аграрно-промислових систем, розвиток виробничої бази підприємств, що увійшли до їх складу, достатньо високий рівень продуктивності праці, використання виробничих фондів.

Однак поступово механізм централізованого адміністративно-директивного державного управління стає все менш ефективним. Загострились протиріччя економічних інтересів сільськогосподарських, переробних та агросервісних підприємств. Сформувались та стали стійкими диспропорції у сферах обміну й розподілу. Виникла парадоксальна ситуація: в той час як обслуговуючі галузі – матеріально-технічного забезпечення, ремонтно-технічна, автотранспортна, агрохімічна, меліоративна та ін., що виробляють проміжну продукцію, нарощували її виробництво, особливо у вартісному виразі, кінцеві результати сільськогосподарського виробництва зростали значно повільніше. Очевидно корпоративні економічні інтереси та цілі стали значно домінувати над кінцевими результатами та цілями інтегрованого формування.

80-ті роки минулого століття стали періодом зародження та розвитку цінового диспаритету. Послаблення дотаційних та інших заходів економічної підтримки виробників матеріально-технічних ресурсів для села, відверто затратний характер виробництва, спричинили стрімкий ріст цін на машини, запасні частини, мінеральні добрива, інші матеріальні ресурси та виробничі послуги, тоді як ріст цін на сільськогосподарську продукцію примусово стримувався з метою зменшення соціальної напруги в суспільстві.

Нееквівалентність обміну та розподілу між галузями та підприємствами I, II та III сфер АПК, порушення економічного паритету колгоспів та радгоспів стало причиною пошуку шляхів вдосконалення не лише організаційної побудови АПК, але і економічних методів управління відтворенням сільськогосподарського виробництва. Основним їх завданням

було забезпечення економічної рівності партнерів та рівної їх зацікавленості в досягненні запланованих кінцевих результатів.

В цілому процес аграрно-промислової інтеграції 70–80 рр. вирізнявся організаційним об'єднанням та економічним зближенням самостійно функціонуючих сільськогосподарських, переробних та інших підприємств (організацій) без докорінних змін у відносинах власності. Аграрно-промислові об'єднання діяли в межах державної та державно-колгоспної власності. Впровадження різноманітних моделей міжгалузевого госпрозрахунку з метою розширення самостійності підприємств стало основою економічного управління власністю в інтегрованих формуваннях. Його складові: створення у складі сільськогосподарських підприємств та об'єднань підрозділів з переробки сільгосппродукції; формування нових підприємств та об'єднань аграрно-промислового типу (агрофірм, кооперативів, комбінатів тощо); організація єдиних органів управління підприємствами АПК на районному, обласному, республіканському рівнях.

Настання в українській економіці періоду переходу від планово-директивних до ринкових методів регулювання пов'язане з новою постановкою питання про подальше існування форм і методів аграрно-промислової інтеграції. Для запобігання подальшому падінню виробництва в АПК і створення передумов для його стабілізації та росту, необхідна низка інституціональних перетворень, з очевидною внутрішньою логікою та спільними тенденціями, притаманними економіці перехідного періоду.

Перехідний період не є етапом простої зміни економічної політики, але визначає перетворення в системі соціально-економічних відносин. Досвід перетворень початку 90-х років переконливо спростував тезу про те, що економічна свобода, що змінює централізоване керівництво господарством, здатна забезпечувати оптимальне розміщення й використання виробничих ресурсів та гарантувати стійкі темпи розвитку.

Специфічними передумовами змін в організації та методах функціонування підприємств як суб'єктів господарювання, що проявилися в

процесах інтеграції на сучасному етапі розвитку інституціональних перетворень в Україні, є:

1. Процеси приватизації власності та зміни в системі управління, наслідком яких стало розмежування господарського та адміністративного управління, а контроль за виконанням основних функцій перейшов від державних органів до керівництва підприємств. В ході реформ основні компоненти продовольчого ланцюга сформували нову ринкову інфраструктуру в продовольчому секторі України.

2. Руйнування ресурсного потенціалу переважної більшості галузей призвело до технологічної незбалансованості та дезінтеграції підприємств сільського господарства, переробки, обслуговування і торгівлі. Подолати ці негативні тенденції поодиночки вони не в змозі.

3. Пошук ринків збуту продукції галузей промисловості сфери виробництва засобів виробництва та організація виробництва сировини для сфери переробки та обслуговування сільського господарства, акумулювання інвестиційних ресурсів в привабливішій своїм коротким інвестиційним циклом харчовій промисловості.

4. Зовнішня продовольча експансія за низької якості вітчизняної аграрної продукції, відсутність чіткої державної політики щодо обсягів забезпечення продуктами харчування.

В умовах сучасної ринкової економіки, враховуючи дію об'єктивних економічних законів та специфіку економічних і політичних умов розвитку країни, означились такі принципи розвитку аграрно-промислової інтеграції: 1) добровільність вибору партнера та економічна доцільність, що дозволяє оптимізувати склад інтегрованих формувань; 2) вплив держави на інтеграційний процес лише шляхом створення економічних умов, що забезпечують його ефективність, або на основі участі державного органу в якості рівноправного партнера об'єднання; 3) інтеграція за ініціативою самих господарюючих суб'єктів без примусу з боку управлінських структур 4) організаційна цілісність інтегрованих структур за єдиної стратегії, тактики,

цілей та завдань розвитку; 4) виділення основної ланки та пріоритетних напрямів вдосконалення інтегрованого формування; 5) рівні економічні умови для всіх учасників інтегрованих формувань як при їх створенні, так і у процесі функціонування; 6) об'єднання не лише організаційно-господарських структур, але, за певних умов, і їх капіталів, колективне управління власністю, і, як наслідок, підвищення зацікавленості та відповідальності кожного партнера; 7) залучення до процесу аграрно-промислової інтеграції торговельного капіталу, що забезпечить приплив інвестицій до аграрної сфери.

В межах різних форм інтеграції ці принципи реалізуються по-різному. Це пов'язано з низкою факторів, серед яких значна відмінність в галузевому складі об'єднань, передусім за рахунок підприємств, що не займаються безпосередньо виробництвом, але пов'язаних з ним економічно. Крім того, інтегровані формування можуть розвиватись на основі договорів різних строків дії та у формі самостійних структур, що створюються через об'єднання капіталу та праці окремих господарюючих суб'єктів [4].

Слід окреслити значні відмінності сучасного етапу розвитку процесу аграрно-промислової інтеграції в Україні від тих процесів, що інтенсивно проходили в межах колишнього СРСР. Реформи в сільському господарстві, приватизація переробних підприємств видозмінили характер міжгалузевих зв'язків. Виробничо-технологічна інтеграція втратила першочергове значення через формування специфічних умов для розвитку майнових форм інтеграції. Разом з тим аналіз реалій сучасного етапу розвитку інтеграційних процесів в аграрно-промисловому комплексі України дозволяє сформулювати основні проблеми, що значно знижують ефективність інтегрованих аграрно-промислових формувань.

В першу чергу слід відмітити нерозвиненість принципів організації спільної діяльності учасників інтегрованої структури, що виражається у неузгодженості рішень щодо організації та планування фінансових потоків,

оптимізації логістичних схем, маркетинговій політиці, стратегії розвитку тощо.

По-друге, враховуючи, що ефективне функціонування інтегрованої структури неможливе поза раціональними відносинами власності, вважаємо не вирішеними до сьогодні проблеми відпрацювання відносин власності, низького рівня консолідації активів учасників, нераціональної щільності внутрішніх зв'язків.

Логічним наслідком попередньої тези є третя принципова проблема – дисбаланс у рівнях інтеграції виробництва та концентрації капіталу, при якому за відносно високого ступеня інтеграції виробничих потужностей окремих суб'єктів господарювання концентрація капіталу ще не досягла рівня, достатнього для фінансування великомасштабних інвестиційних проектів, науково-дослідницьких програм. Отже недостатність інвестиційного потенціалу призводить до обмеженості інвестиційних можливостей.

Низька якість корпоративного управління є четвертою актуальною проблемою, яка включає ігнорування глибокого попереднього опрацювання внутрікорпоративної стратегії, цільових завдань та програм їх реалізації, адже здатність забезпечити реалізацію ефективної інвестиційної стратегії – критеріальна основа для оцінки якості аграрно-промислової інтеграції. Тоді як загальний характер установчих документів більшості інтегрованих структур, що не обумовлюють конкретні зобов'язання взаємодіючих сторін, ускладнює реалізацію їх перспективних планів.

Отже, ефективність аграрно-промислових формувань напряму залежить від вирішення викладених вище проблем, що матиме наслідком підвищення ефективності регіонального АПК, адже більшість інтегрованих структур є великими компаніями із значним впливом на результативність основних галузей агропромислового комплексу конкретного регіону.

Література

1. Буздалов И.И. Аграрные отношения: теория, историческая практика, перспективы развития / И.И. Буздалов, В.Р. Боев, А.Ф. Серков. – М.: Наука, 1990. – 269с.
2. Багрій Т.В. Роль інтеграції у подолані кризової ситуації в цукробуряковому виробництві / Т.В. Багрій // Економіка АПК. – 2004. – №7. – С.50-52.
3. Царенко О.М. Економіка України і світу. Курс лекцій: Навчальний посібник / О.М. Царенко, А.С. Захарчук. – Суми: Видавництво „Університетська книга”, 2000. – 310с.
4. Хицков И. Интеграционные связи в агропромышленном производстве / И. Хицков, Н. Митина, Е. Фомина // АПК: экономика, управление. – 2003. – № 9. – С. 9-17.

GENESIS OF THE INTEGRATION PROCESSES IN THE AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION

The article describes the historical conditions and stages of agricultural integration in Ukraine. Indicated that a large problem in the effectiveness of integrated agro-industrial units, offer solution.

Key words: agro-industrial integration, the effectiveness of integrated units, corporate governance, institutional transformation.